

Iz zapuščine J. Vidmarja

Jean Jacques Rousseau

EMIL ALI O VZGOJI

VEROIZPOVED SAVOJSKEGA VIKARJA (prevedel Josip Vidmar)

»Pred tridesetimi leti je zabredel v nekem italijanskem mestu mlad tujec v najhujšo bedo. Rodil se je kot kalvinec; a ker je moral zaradi neke nepremišljenosti pobegniti na tuje, kjer je ostal brez sredstev, je menjal vero, da je prišel do kruha. V tistem kraju je bilo zavetišče za izpreobrnjence; sprejeli so ga vanje. Ko so ga poučevali o verskih razlikah, so mu vzbudili dvome, ki jih dotlej ni imel, in mu odprli oči za zlo, ki ga ni bil poznal: poslušal je nove dogme, videl še bolj nove navade; videl jih je in bi jim bil kmalu zapadel. Hotel je pobegniti, a so ga zaprli; pritožil se je in kaznovali so ga zavoljo njegovih pritožb; izročen je bil svojim tiranom, ki so ravnali z njim kakor z zločincem, ker ni hotel popustiti grehu. Tisti, ki vedo, kako zelo prve izkušnje o nasilju in nepravicih mučijo mlado, neizkušeno srce, si lahko predstavljajo njegovo stanje. Solze besa so lile iz njegovih oči, ogorčenje ga je dušilo. Rotil je nebo in ljudi, zaupal se je vsakomur, a nihče ga ni hotel uslišati. Srečeval ni drugega kakor nizkotne služabnike, vdane podležu, ki ga je žalil, ali pa njegove pajdaše v grehu, ki so se norčevali iz njegovega upora in ga pregovarjali, naj jih posnema. Bil bi izgubljen, če ne bi bil naletel na nekega dostojnega duhovnika, ki je prišel v zavetišče po opravkih in katerega se mu je posrečilo na skrivaj povprašati za svet. Duhovnik je bil siromašen in je potreboval pomoči od kogar koli; zatirani mladenič pa je še bolj potreboval njegove pomoči in ta človek si ni pomišljal pomagati mu pri begu, čeprav je s tem tvegala, da si nakoplje nevarnega sovražnika.

Ko je tako ušel grehu, zato da je znova pal v pomanjkanje, se je mladi človek brez uspeha boril zoper usodo; za trenutek je bil že prepričan, da je bitko z njo dobil. In pri prvem svitanju sreče je pozabil svoje trpljenje in svojega pokrovitelja. Za to nehvaležnost pa je bil takoj kaznovan, vsi njegovi upi so splavali po vodi. Naj mu je mladost še tako pomagala, njegove ideje, pobrane iz romanov, so mu vse pokvarile. Čeprav ni imel ne dovolj darov ne dovolj spretnosti, da bi si bil utrl lahko pot, je imel toliko raznih zahtev, da naposled ni dosegel ničesar. Tako je zabredel v nekdanjo bedo; ostal je brez kruha, brez strehe nad glavo; tedaj se je napol mrtev od lakote spomnil svojega dobrotnika.

Vrnil se je k njemu, ga našel in doživel pri njem prijazen sprejem; pogled nanj je duhovnika spomnil na dobro dejanje, ki ga je bil storil; tak spomin zmeraj razveseli dušo. Ta človek je bil po naravi človeški, sočuten; čutil je trpljenje drugih zaradi svojega trpljenja in zaradi blagostanja mu srce ni zakrknilo; poleg tega so mu

nauki modrosti in prosvetljena krepost utrdili njegovo dobro naravo. Sprejel je mladega človeka, mu preskrbel prenočišče, ga priporočil; delil je z njim svoj dohodek, ki je bil komaj zadosten za dva. A storil je še več; poučeval ga je, ga tolažil in ga učil težke umetnosti potrpežljivo prenašati zlo srečo. Ljudje, ki imate predsodke, ali bi pričakovali kaj takega od duhovnika, in to v Italiji?

Ta dostojni duhovnik je bil ubožen savojski vikar, ki ga je neka mladostna pustolovščina vrgla pri njegovem škofu v nemilost in ki je moral čez gore, da si je poiskal kruha, ki ga doma ni mogel dobiti. Manjkalo mu ni ne duha ne izobrazbe. In ker je bil poleg tega prikupne zunanosti, si je našel zaščitnikov, ki so ga spravili k nekemu ministru za vzgojitelja njegovega sina. Toda siromaštvo mu je bilo ljubše kot odvisnost in poleg tega ni vedel, kako se je vesti z mogočniki. Pri tem ni ostal dolgo časa, a ko se je poslovil, ni izgubil ministrovega spoštovanja. In ker je živel modro ter se je vsakomur prikupil, se je nadejal, da bo le še našel milost v očeh svojega škofa in da bo od njega dobil kakšno majhno župnijo v gorah, kjer bo lahko preživel ostale svoje dni. To je bil najvišji smoter njegovih želja.

Čutil je neko naravno naklonjenost nasproti mlademu beguncu in ga je zaradi tega skrbno opazoval. Spoznal je, da mu je zla usoda že ubila srce, da sta mu sramota in zaničevanje vzela pogum in da njegov ponos, ki se je sprevrgel v nejevoljno zagrenjenost, ni videl v nepravčnosti in trdosrčnosti ljudi drugega kakor grehoto njihove narave in v kreposti ne drugega kot prazen videz. Videl da je bil, da je religija samo krinka sebičnosti in sveta obrednost samo plašč za svetohlinstvo: videl je, da sta bila zveličanje in pekel vsemu dlakocepni brezplodnih disputov samo plačilo za igračkanje z besedami; videl je, kako so globoko in preprosto misel o božanstvu fantastične utvare ljudi izmaličile; in ker je mislil, da se je zaradi vere v Boga treba odreči razumu, ki smo ga prejeli od njega, je jel ravno tako zaničevati te naše smešne sanjarije kakor predmet sam, na katerega se nanašajo. Brez vsakega znanja o tem, kar je, in brez vsake predstave o nastanku stvari se je pogreznil v svojo topo nevednost in je globoko zaničeval vsakogar, ki je mislil, da ve več o teh stvareh kakor on.

Odklanjanje vsake religije vodi k odklanjanju človeških dolžnosti. Ta proces se je na pol že izvršil v srcu mladega svobodomisleca. In ta človek ni bil slab od rojstva; temveč nevera in beda sta polagoma preglušili naravo in sta ga naglo vodili v pogubo, da se je pogreznil do navad prosjaka in do nravnosti brezbožneža.

Zlo, ki je bilo skoraj neogibno, vendarle še ni navrelo do viška. Mladi mož je imel nekaj znanja in njegova vzgoja ni bila zanemarjena. Bil je ravno v tistih srečnih letih, ko pričinja prekipevajoča kri opevati dušo, ne da bi jo podvrгла silovitosti čutov. Njegova je imela še vso mlado moč. Prirodna sramežljivost in neka plahost značaja sta pri njem nadomestili nadzor in sta mu podaljšali tisto življenjsko dobo, v kateri tako skrbno skušate zadržati svoje učence. Odvratni primeri grobe pokvarjenosti in grešnosti brez slehernega čara niso mogli razvneti njegove domišljije, marveč so jo ubijali. Dolgo časa je gnus pri njem nadomeščal krepost, kar mu je ohranilo nedolžnost, ta je mogla podleči samo slajšim izkušnjam.

Duhovnik ni videl samo nevarnosti, temveč tudi zaščitne moči. Težave ga nikakor niso plašile: ta posel mu je bil po duši, sklenil je svoje delo dokončati in vrniti kreposti to žrtev, ki jo je bil iztrgal iz rok nizkotnosti. Izvršitev svojega načrta je pričel po ovinkih: lepota naloge je podžigala njegov pogum in mu je navdihovala sredstva, ki so bila vredna njegove vneme. Naj bi bil uspeh tak ali tak, bil si je v svesti, da ni zapravljaj svojega časa. Kadar nočeš nič drugega, kakor delati dobro, uspeš zmeraj.

Jel si je pridobivati zaupanje izpreobrnjenca s tem, da ni pripisoval svojim

dobrotam nobene cene, da ni bil nikoli nadležen, da ga ni gnjavil s pridigami, da ni nikoli uhajal čez meje njegovih sposobnosti in da se je delal majhnega, samo da bi mu bil (zmeraj) enak. Zdi se mi, da je morala biti ta igra dovolj ganljiva, ko se je ta resni človek bratil s pridaničem in ko se je krepost poniževala k razbrzdanosti, da bi tem bolj gotovo slavila zmago nad njo. Ko mu je vetrenjak naposled razkril svoje zbegano srce in se mu zaupal, ga je duhovnik poslušal in mu skušal stvar olajšati; ne da bi slabe stvari odobral, se je zanimal za vse: nikdar ni s strogo grajo zavrl njegovega besedovanja in mu nikoli prizadel srca; veselje, s katerim ga je po mladeničevem mnenju duhovnik poslušal, mu je stopnjevalo radost, s katero se je razodeval do dna. Tako je opravil svojo vesoljno izpoved, ne da bi sploh vedel, da se izpoveduje.

Ko je dobro preučil njegova čustva in njegov značaj, je duhovnik jasno še uvidel, da je mladi človek kljub svojemu znanju pozabil vse, kar bi bilo zanj важно, in da je sramota, v katero ga je spravila usoda, zadušila v njem vsak pravi čut za dobro in za zlo. Je neka stopnja propalosti, ki vzame duši vse življenje; in notranji glas se ne more oglašati v človeku, ki ne misli na nič drugega kakor na skorjico kruha. Da bi mladega nesrečnika obvaroval te npravne smrti, ki ji je bil tako blizu, je pričel dramiti v njem ljubezen in spoštovanje do samega sebe: razgrinjal je pred njim lepšo bodočnost, ki bi si jo mladi človek lahko ustvaril z dobro uporabo svojih darov; prebujal je v njegovem srcu plemenito vneto s pripovedovanjem o lepih dejanjih drugih ljudi; pripravil ga je do tega, da je občudoval tiste, ki so jih izvršili, in mu je nanovo oživil hrepenenje, storiti kaj podobnega. Da bi ga neopazno odvrnil od njegovega brezdelnega in potepuškega življenja, mu je dajal delati izpiske iz izbranih knjig in ker je kazal, kakor da te izpiske potrebuje, je spet gojil v njem plemenito čustvo hvaležnosti. Poučeval ga je posredno s pomočjo teh knjig; dosegel je, da je jel brezdomec spet polagoma ceniti samega sebe in da se ni imel več za bitje, ki je za vse dobro nesposobno. Tako ga je privedl do tega, da se ne bi bil več hotel zdeti sam sebi zaničevanja vreden.

Neka malenkost bo omogočila sodbo o umetnosti, s katero je ta dobrotnik neopazno pomagal srcu svojega učenca nad nizkotnost, ne da bi bilo videti, da ga hoče poučevati. Duhovnik je bil tako poznan poštenjak in tak zanesljiv poznavalec ljudi, da je veliko ljudi rajši razdajalo svoje milodare preko njegovih rok kakor po rokah bogatih mestnih župnikov. Nekega dne je prejel denar, ki naj bi ga razdelil med siromake, in mladi človek je bil tako nedostojen, da ga je prosil nekaj zase. Ne, mu je odgovoril, midva sva brata, vi spadate k meni in jaz se ne smem dotakniti tega daru v svojo korist. Nato mu je dal od svojega denarja, kolikor je prosil. Nauki take vrste gredo v srcih mladih ljudi, ki niso popolnoma zavrženi, redko v izgubo.

Sicer pa mi je dovolj tega govorjenja v tretji osebi, ki je vrhu tega zelo nepotrebno prizadevanje, zakaj vi, dragi sodržavljan, dobro čutite, da sem ta nesrečni begunec jaz sam: zavedam se, da sem se dovolj oddaljil neurejenosti svoje mladosti in da jo lahko priznam. In roka, ki me je rešila iz nje, gotovo zasluži, da vsaj nekoliko počastim njeno dobrotljivost, tudi če bi se pri tem sam nekoliko osramotil.

Najbolj pa me je porazilo, ko sem v zasebnem življenju mojega častivrednega učitelja videl krepost brez hlimbe, človečnost brez slabosti. Čul sem od njega same odkrite in preproste besede in videl, da se je njegovo ravnanje zmeraj skladalo z njegovimi besedami. Nikdar nisem opazil, da bi se bil brigal, ali hodijo ljudje, ki jim je pomagal, k večernicam, ali hodijo pogosto k spovedi in ali se v prepovedanih dneh postijo; ne da bi jim bil stavil kakšne podobne pogoje, brez katerih ti ni pričakovati pomoči od pobožnjakov, pa če bi imel poginiti od bede.

Opogumljen po tem opazovanju mu le nisem hlinil narejene vneme novega konvertita, marveč mu tudi nisem skrival svojega mišljenja, a nikoli nisem opazil, da bi se bil spodtikal nad njim. Kdaj pa kdaj bi si bil skoraj lahko rekel: mojo brezbriznost nasproti kultu, ki sem ga bil sprejel, mi spregleduje zaradi tega, ker vidi, da sem ravno tako brezbrizen nasproti kultu, v katerem sem bil rojen; znano mu je, da moje omalovaževanje ni pristrastno. Toda kaj naj bi si bil mislil, ko sem včasih slišal, kako je odobral dogme, ki so bile v opreki z dogmami rimske cerkve, in ko se mi je zdelo, da prisoja vsem njenim »ceremonijam zelo vreden pomen?« Imel bi ga bil za prikritega protestanta, če bi bil opazil, da je manj vesten v izvrševanju obredov, ki so mu po vsem videzu tako malo pomenili; toda ker sem videl, da se svojih duhovniških dolžnosti drži prav tako točno, kadar je sam, kakor pred očmi vernikov, nisem več vedel, kaj naj sodim o teh protislovjih. Če izvzamemo prekršek, ki ga je bil nekoč vrgel v nesrečo in zaradi katerega se je še vedno moral pokoriti, je bilo njegovo življenje zgledno, njegovo ravnanje neoporečno in njegovo govorjenje pošteno in pravično. Ko sem tu živel z njim v najbližji zaupnosti, sem ga moral z vsakim dnevom vse bolj spoštovati. In ker je s tolikimi dobrotami pridobil moje srce, sem z nekim radovednim nemirom čakal trenutka, ko bom zvedel, na kakšnem načelu si je zgradil enakomernost svojega tako edinstvenega življenja.

Ta trenutek ni prišel tako kmalu. Preden se je odkril svojemu učencu, je pazil, da so semena pameti in dobrote, ki jih je vrgel v njegovo dušo, pognala kali. Najteže mu je bilo razdejati v meni neko oholo ljudomrznost, neko sovražnost nasproti bogatim in srečnim tega sveta, kakor da bi bili prvi bogati na moje stroške in kakor da bi si bili drugi svojo navidezno srečo prilastili od moje. Abotna ničemurnost mladosti, ki se upira slehernemu ponižanju, je le še netila to jezno čustvo, in samoljubje, ki ga je moj mentor skušal predramiti v meni in ki se je sprevračalo v ponos, mi je kazalo ljudi še bolj nizkotne in je mojemu sovraštvu do njih dodajalo samo še zaničevanje.

Ne da bi neposredno pobijal ta napuh, je duhovnik skrbel, da se ni razvil v zakrknjenost srca in je omeščal moje zaničevanje do bližnjih, ne da bi mi bil vzel kaj samozavesti. S tem, da je znal razkrivati goli videz stvari in mi kazati resnično zlo, ki se je skrivalo pod njim, me je naučil obžalovati napake mojih bližnjih, imeti usmiljenje z njihovo nesrečo in jih bolj pomilovati kakor (jim) zavidati. Poln sočutja do človeških slabosti, ki je izviralo iz globoke zavesti o svojih lastnih, je gledal na vse ljudi kot na žrtve njih lastnih in tujih grehov; videl je, kako so siromaki ječali pod jarmom bogatih in bogati pod jarmom predsodkov. Verjemite mi, mi je govoril, iluzije nam nikakor ne prikrivajo našega gorja, temveč ga samo stopnjujejo, ker dajejo vrednost stvarim, ki je nimajo in nam vzbujajo tisoč lažnih občutkov pomanjkanja, ki bi ga brez iluzij ne bi imeli. Srčni mir nam lahko daje samo zaničevanje vsega tistega, kar bi nam ga moglo kaliti; človek, ki najbolj pozna ceno življenja, ga zna najmanj uživati; in tisti, ki si najbolj pohlepno želi sreče, je zmeraj najbolj ubog.

»O kakšna žalostna slika!« sem vzkliknil z bridkostjo. »Zakaj smo se pa rodili, če se je treba odreči vsemu, in kdo mora biti srečen, če je treba zaničevati celo srečo samo?« (»Jaz,«) mi je nekega dne odgovoril duhovnik z glasom, da me je pretreslo. (»Srečni, vi, v tem položaju, v tem siromaštvu, v pregnanstvu in preganjanju, vi da ste srečni! In kaj ste storili, da ste to dosegli?«) (»Sin moj,«) je odvrnil, (»)to vam rad povem.«)

Nato mi je dejal, da se mi bo izpovedal, kakor sem se jaz izpovedal njemu. (»Razkril vam bom,«) mi je rekel, ko me je objel, (»)vsa čustva svojega srca. Videli me boste, če že ne takega, kakršen sem, pa vsaj takega, kakršnega se vidim sam. Ko boste čutili vso mojo veroizpoved, ko boste dobro poznali stanje moje

duše, boste vedeli, zakaj mislim, da sem srečen, in če boste z menoj istih misli, boste tudi spoznali, kaj vam je storiti, da postanete srečni tudi vi. Toda izpoved ne more biti tako naglo opravljena; treba je časa, če naj vam razložim vse, kar mislim o človeški usodi in o pravi ceni življenja: izberiva si čas in kraj, ki bosta najbolj prikladna, da se lahko v miru razgovoriva.«

Dejal sem mu, da si vroče želim tega pogovora. Zato sva sestanek določila že za prihodnje jutro. Bilo je poleti; vstala sva ob prvi zori. Vedel me je iz mesta, na visok grič, pod katerim je tekla Pad. Njen tok se je videl daleč med rodovitnimi bregovi, ki jih namaka; v daljavi je venčala pokrajino neskončna veriga Alp; žarki vzhajajočega sonca so že sijali po ravninah, dolge sence dreves, gričev in hiš so legale na polja in so s tisoč lučnimi odtenki bogatile najlepšo sliko, ki jo je kedaj moglo v zavzetju gledati človeško oko. Človek bi mislil, da je narava razprostrla pred najinimi očmi vso svojo veličast, da bi nama nudila besedilo za najin razgovor. Ko sva nekaj časa molče gledala to podobo, mi je mož miru pričel govoriti takole.

Veropoved savojskega vikarja

Sin moj, ne pričakujte od mene ne učene razprave ne brezdanjega razglabljanja. Nisem velik filozof in mi tudi ni do tega, da bi bil. A v eni ali drugi stvari imam zdravo sodbo, predvsem pa ljubim resnico. Nočem vam ničesar dokazovati niti vas nočem skušati prepričati; zadostuje mi, če vam samo razložim, kar mislim v preproščini svojega srca. Izprašujte svoje srce med mojim govorjenjem, to je vse, česar vas prosim. Če se motim, se motim v dobri veri; to je dovolj, da mi moje zmote ni moči šteti za zločin; če bi se tudi vi tako motili, ne bi bilo nič hudega. Če mislim prav, razum nama je dan obema in oba imava enako potrebo, poslušati njegove sodbe; zakaj ne bi mogli misliti, kakor mislim jaz?

Rodil sem se kot ubog kmečki otrok in po mojem stanu mi je bilo namenjeno orati zemljo; toda mojim se je zdelo lepše, če bi se naučil služiti kruh v duhovniški službi in našli so sredstva, da so me dali v šole. Prav gotovo nismo ne moji starši ne jaz nameravali v njih iskati tistega, kar je dobro, resnično in koristno, marveč samo tisto, kar je bilo treba znati za posvečenje. Učil sem se, kar so zahtevali, govoril sem, kar so hoteli, zaobljubil sem se, kakor so določili in naredili so me za duhovnika. Toda že takrat sem čutil, da sem z zaobljubo, da ne bom živel kakor možki, obljubil več, kot bom mogel izpolniti.

Dopovedujejo nam, da je vest sesedek predsodkov, jaz pa vem iz lastnega izkustva, da trdovratno zahteva od nas pokoriti se redu narave zoper vse človeške zakone. Naj nam prepovedujejo to ali ono, vest nam vselej le rahlo očita stvari, ki jih dobro urejena narava dovoljuje, in zelo odločno zahteva dejanja, ki jih narava prepisuje. Dobri, mladi mož, vašim čutom še ni rekla ničesar, živite še dolgo v srečnem stanju, v katerem je njen glas še glas nedolžnosti. Zapomnite si, da jo vendarle huje žalite, če jo prehitivate, kakor če se borite z njo, treba se je najprej naučiti zoperstavljanja se ji, šele potem moreš vedeti, kdaj ji smeš popustiti brez krivde.

Že od zgodnje mladosti sem spoštoval zakon kot prvo in najsvetejšo ustanovo narave. Ko sem se odrekel pravici stopiti v zakonsko zvezo, sem sklenil, da je ne bom nikakor onečaščal, zakaj kljub mojim šolam in študiju sem si zaradi svojega enakomernega in preprostega življenja ohranil v svojem duhu vso jasnost svojih prvotnih spoznanj: pravila sveta jih niso nikoli zatemnila in moje siromaštvo me je obvarovalo skušnjav, ki nas vodijo do zofizmov grešnosti.

In ravno ta sklep me je pogubil; moje spoštovanje do tuje zakonske postelje je moralo privedi do tega, da so moji grehi postali očitni. To pohujšanje je zahtevalo kazni; prijeli so me, me odstavili in izgnali; bil sem bolj žrtev vestnosti kakor svoje nečistosti. In po očitkih, s katerimi sem izvedel, da sem prišel v nemilost, sem prav lahko spoznal, da je včasih treba svoj greh samo poslabšati, pa človek lahko uide kazni.

Nekaj podobnih izkušenj lahko spravi mislečega duha v velike nevarnosti. Z žalostjo v srcu sem opazil, kako se moja ideja o pravičnosti, o častnosti in o vseh človeških dolžnostih podirajo in skoraj vsak dan sem izgubil kakšno prepričanje, ki sem si ga prej osvojil: tisto, kar mi je ostalo, ni bilo več zadosti, da bi v svoji skupnosti tvorilo telo, ki bi se moglo vzdrževati iz lastne moči in polagoma sem začutil, kako lega v mojem duhu tema na vsakdanjo jasnost načel. In ko sem naposled prišel tako daleč, da nisem več vedel, kaj naj mislim, sem prišel do tja, kjer ste danes vi, samo s to razliko, da je moja nevera kot kasen plod zrelejših let nastajala s hujšimi bolečinami in da jo je bilo težje uničiti.

Znašel sem se v tistem stanju negotovosti in dvoma, ki ga Descartes zahteva za iskanje resnice. To stanje komaj da more trajati; vznemirljivo je in mučno; samo nagnjenje h grehu ali pa duševna lenoba nas lahko zadržita v njem. Moje srce pa nikakor ni bilo dovolj pokvarjeno, da bi mu bilo to pogodu; in nobena stvar ne ohrani v človeku sposobnosti premišljevanja bolje, kakor če si bolj zadovoljen s seboj kakor s svojo usodo.

Premišljal sem torej o žalostni usodi smrtnikov, ki jadrajo po tem morju človeških mnenj brez krmila, brez kompasa, prepuščeni svojim viharnim strastem in brez vsakega vodnika, razen neizkušenega krmarja, ki ne pozna poti in ki ne ve, ne od kod prihaja ne kam gre. Rekel sem si: ljubim resnico, iščem jo in je ne morem spoznati; pokažejo naj mi in ostal ji bom zvest za vedno: zakaj se mora odtegovati ravno vroči želji srca, ki je ustvarjeno zato, da bi jo oboževalo?

Čeprav sem že okusil marsikaj zelo hudega, še nisem nikoli živel trajno tako neprijetnega življenja kakor v teh časih nemira in bojazni, ko sem brez prestanka padal iz dvoma v dvom in me dolga razglabljanja nikoli niso privedla do ničesar drugega kot do negotovosti, do nejasnosti in do protislovij glede na vzrok mojega bitja in bistvo mojih dolžnosti.

Kako je mogoče biti dvomljivec sistematično in v dobri veri s poštenim srcem? Tega ne morem razumeti. Takih filozofov ni ali pa so najnesrečnejši izmed ljudi. Dvom o stvareh, katerih spoznanje je važno za nas, je stanje, ki je za človeškega duha prenaporno: ne more ga dolgo zdržati; hočeš – nočeš, mora se odločiti tako ali drugače in se rajši moti, kakor da ne bi verjelo ničesar.

Moj položaj je bil še dvakrat hujši zaradi tega, ker sem bil rojen v cerkvi, ki o vsem odloča sama in ki ne dopušča nobenega dvoma. Če bi bil zavrgel eno resnico, bi moral zavreči vse ostale; ker pa mi nikakor ni bilo mogoče priznati velikega števila nesmiselnih določb, mi je bilo težko ostati tudi pri tistih, ki niso bile take. Z zahtevo: verjemi vse, so mi onemogočali sploh kaj verjeti in jaz nisem več vedel, kje naj se ustavim.

Šel sem po pomoč k filozofom. Listal sem po njihovih knjigah in tehtal njihova različna mnenja; vsi so se mi zdeli ponosni, nestrpni in celo v svojem navideznem skepticizmu dogmatični. Videl sem, da nič ne vedo, da ne morejo ničesar dokazati in da se le posmehujejo drug drugemu; in ta lastnost, ki jim je vsem skupna, se mi je zdela tudi edina, v kateri imajo prav. Zmagoslavni, kadar napadajo, so brez moči, ko se branijo. Če pregledate njihove dokaze, spoznate, da jim služijo samo za

razdiranje, če štejete glasove, je vsak izmed njih popolnoma osamljen; strinjajo se samo v tem, da je treba disputirati: slediti njim, zame ni bila pot iz negotovosti.

Uvidel sem, da je bila prvi vzrok te neverjetne neenakosti v mnenjih nezadostnost človeškega duha, drugi pa oholost. Človek nima mere za ta neizmerni stroj, mi ne moremo izmeriti njegovih razmerij; ne poznamo ne njegovih poglavitnih zakonov ne končnega vzroka; ne poznamo niti sami sebe; nismo si na jasnem ne glede lastne narave ne glede počela, ki snuje v nas; komaj da vemo, ali je človek enostavno ali sestavljeno bitje; neprodorne skrivnosti nas obdajajo z vseh strani; vzvišene so nad svetom naših čutov; živimo v veri, da imamo za njih razrešitev razum, pa imamo samo domišljijo. Vsakdo si utira skozi ta svet utvar pot, ki se mu zdi dobra; nihče pa ne more vedeti, ali njegova vodi do smotra. Pri tem pa hočemo prodrati v vse in vse spoznati. In edina stvar, ki je nikakor ne znamo, je vedeti, česa vsega ne moremo vedeti. Ljubše nam je odločiti se na slepo srečo in verjeti nekaj, česar ni, kot priznati, da nihče izmed nas ne more vedeti, kaj je. Čeprav smo le majhni delci velike celote, katere meje nam niso dostopne in ki jo njen tvorec prepušča našim prepričanjem, smo dovolj domišljivi, da hočemo dognati, kaj je celota sama po sebi in kaj smo mi v razmerju do nje.

Če bi filozofi mogli odkriti resnico, kateri izmed njih bi se še zanimal zanjo? Vsak izmed njih ve, da njegov sestav ni bolje utemeljen, kot so drugi, toda zagovarja ga, ker je njegov. Niti enega ni med njimi, ki ne bi rajši zagovarjal svoje laži kakor resnice, ki jo je odkril drugi, tudi če bi se resnično povzpел do spoznanja resnice in neresnice. Kje je filozof, ki za svojo slavo ne bi bil drage volje pripravljen varati človeškega rodu? Kje je kateri, ki bi imel na skritem dnu svojega srca kakšen drug namen kakor odlikovati se? Ko se dvigne iz črede, ko preprija slavo svojih tekmecev, česa mu je še treba? Poglavitno je misliti drugače kakor drugi. Med verniki bo brezbožnik, med brezbožniki bo vernik.

Prvi sad tega razmišljanja je bil nauk, da moram svoje raziskovanje omejiti na stvari, ki me zanimajo neposredno, da se moram glede vsega ostalega zadovoljiti s svojo globoko nevednostjo in da se smem do dvoma vznemirjati samo zaradi stvari, ki so zame zares važne.

Spoznal sem tudi, da me filozofi ne le ne bodo osvobodili mojih nepotrebnih dvomov, marveč da bi mi samo pomnožili tiste, ki so me mučili; razrešili pa da mi ne bodo nobenega. Zato sem se zaupal nekemu drugemu vodniku in sem si rekel: vprašajmo notranjo luč za svet; zavedla me bo manj kot filozofi, ali pa bo moja zmota vsaj moja; in manj bom propal, če se prepustim svojim lastnim iluzijam, kakor če se izročim njihovim lažem.

Tedaj sem v svojem srcu vnovič pregledal različna mnenja, ki so me navduševala od rojstva, in sem videl, da sicer nobeno izmed njih ni dovolj razvidno, da bi kar takoj lahko ustvarilo prepričanje, vendar pa so imela različne stopnje verjetnosti in notranji čut jih je sprejemal ali odklanjal eno bolj, drugo manj. Ko sem po tej prvi zaznavi vse te ideje brez vseh predsodkov primerjal drugo z drugo, sem izsledil, da je bila prva in najsplošnejša izmed njih tudi najpreprostejša in najrazumnejša in da bi ji gotovo vse pritrdilo, če bi bila povedana kot poslednja. Predstavljajte si, da bi vsi vaši, stari in novi filozofi že izčrpali svoje bizarne sestave o močeh, o verjetnosti, o usodi, o nuji, o atomih, o živem vesoljstvu, o živeči snovi, o vsake vrste materializmu in da bi za vsemi njimi šele slavni Clarke razsvetlil svet z naukom o bitju vseh bitij in o izvoru vseh stvari. S kakšnim vesoljnim občudovanjem, s kakšnim enodušnim odobravanjem bi bil sprejet ta novi sestav, ki je tako velik, tako tolažljiv tako vzvišen, tako sposoben, povzdigniti dušo ter dati kreposti pravo podlago, in ki je hkratu tako točen, tako jasen, tako preprost, da nudi človeškemu duhu manj

nerazumljivih stvari, kot mu jih vsak drug sestav vsiljuje o nesmiselnih. Dejal sem si: nerazumne uganke vsebujejo vsi, zakaj človeški duh je preomejen, da bi jih odgonetil: te uganke ne pričajo zoper noben sistem posebej; toda kakšna razlika glede neposrednih dokazov! In če ta razloži vse, ne da bi vseboval več težkoč kakor drugi, ali ni prav dati prednost njemu?

V mojem srcu mi filozofijo nadomešča ljubezen do resnice, kakor mi sleherno metodo nadomešča neko lahko in preprosto pravilo, zaradi katerega mi je vse ničevno dlakocepstvo dokazov nepotrebno. Po tem pravilu pregledujem spoznanja, ki me zanimajo, in sicer z namenom, da bom priznal za razvidna vsa tista, ki jim z iskrenim srcem morem pritrditi, in za pravilna vsa tista, o katerih se mi bo zdelo, da so v neki nujni zvezi s prvimi, vsa druga spoznanja pa bom pustil v negotovosti, ne da bi jih priznal ali zavrgel in ne da bi se ubijal z njimi in jih skušal razjasniti, če ne vodijo do česa koristnega za življenje.

Toda kdo sem jaz sam? Kakšno pravico imam soditi o stvareh in kaj določuje moje sodbe? Če so prisiljene in če nujno izvirajo iz zaznav, ki jih sprejemam, se zaman ubijam s tem raziskovanjem: ali sploh ne bodo nastale ali pa bodo nastale same po sebi, brez mojega sodelovanja in nadzora. Treba je torej najprej obrniti svoj pogled na samega sebe, da bom poznal orodje, ki se ga bom posluževal, in mejo, do katere se morem zanesti nanj pri uporabi.

Živim in imam čute, po katerih sprejemam vtise. To je prva resnica, ki se je zavedam in ki jo moram priznati. Ali imam kakšno lastno čustvo o svoji eksistenci ali se je zavedam samo po svojih čutnih zaznavah? To je moj prvi dvom, ki ga za sedaj še ne morem razrešiti. Zakaj čuti mi neprestano donašajo zaznave, in sicer neposredno ali pa s pomočjo spomina, kako naj potem vem, ali obstoja zavest o mojem j a z u izven vseh teh zaznav ali je morda neodvisna od njih.

Moji občutki se vrše v meni, ker povzročajo, da čutim svojo eksistenco; toda njihov vzrok mi je neznan, zakaj zadevajo me brez mojega sodelovanja in jaz jih ne morem ne tvoriti ne se jim ubraniti. Zavedati se moram torej jasno, da moj občutek, ki je v meni jaz, in njegov vzrok ali njegov predmet, ki je izven mene, nista eno in isto.

Potem takem ne eksistiram samo jaz, marveč eksistirajo tudi druga bitja, se pravi, predmeti mojih občutkov; in če bi bili ti predmeti tudi samo ideje, bi vendarle bilo še res, da te ideje niso jaz.

Vse, kar čutim izven sebe in kar učinkuje na moje čute, imenujem snov; in vsak del snovi, ki ga spoznavam strnjene v poseben stvar, imenujem telo. Zato ne pomenijo zame disputi idealistov in materialistov prav nič: njihovo razlikovanje glede dozdevnosti in resničnosti teles je zame megla.

Tako sem dospel do gotovosti glede eksistence vesoljstva kakor tudi glede svoje ekistence. Nato razmišljam o predmetih svojih občutkov; in ker vidim v sebi sposobnost, s katero jih lahko primerjam, čutim, da sem obdarjen z neko tvorno močjo, ki se je poprej nisem zavedal.

Zaznavati se pravi čutiti; primerjati se pravi soditi; soditi in čutiti ni isto. Občutki mi posredujejo predmete posamez, ločene, take, kakršni so v naravi; s primerjanjem pa jih premikam, in tako rekoč prestavljam, polagam jih drugega na drugega, da se lahko izrazim glede razlik med njimi, glede njih podobnosti in sploh glede vseh razmerij med njimi. Po mojem je vsa sposobnost tvornega ali razumnega bitja v tem, da lahko daje besedi »je« nekaj smisel. V zgolj čutnem bitju zaman iščem te razumne moči, ki primerja in nato sodi; ne morem je najti v njegovi naravi. To trpno bitje bo čutilo vsak predmet zase, ali pa bo občutilo kot enoten predmet

nekaj, kar je sestajeno iz dveh; toda ker nima moči, da bi ju postavilo drugega na drugega, ju ne bo primerjalo in ju ne bo nikoli sodilo.

Videti dva predmeta hkrati, se še ne pravi videti razmerij med njima in tudi ne soditi o njihovi razlikah, zaznati več predmetov drugega izven drugega, se še ne pravi jih šteti. Lahko imam predstavo o veliki palici in hkratu o majhni, ne da bi ju še primerjal in ne da bi sodil, da je ena manjša od druge, kakor tudi lahko vidim v enem hipu celo svojo roko, ne da bi pri tem štel svoje prste:¹ Te primerjalne predstave: *večji*, *manjši* itd., kakor tudi predstave *ena*, *dve* itd. gotovo niso čutne zaznave, čeprav jih moj duh tvori samo v zvezi z zaznavami.

Pravijo nam, da čutno bitje loči zaznave drugo od druge po razlikah, ki obstoje med temi zaznavami samimi: tudi tu so potrebna pojasnila. Če so zaznave različne, jih čutno bitje razlikuje po njihovi različnosti; če pa so si podobne, jih razlikuje, ker jih čuti drugo izven druge. Zakaj kako bi sicer pri enkratni zaznavi lahko razločil dva enaka predmeta? Nujno je, da bi ju moral čutiti kot en sam predmet in ju imeti za eno in isto, po sestavu, ki trdi, da zaznave o razsežnosti nimajo nobene razsežnosti.

Ko sta dve zaznavi, ki ju je treba primerjati, zaznani, sta njuna vtisa dana, bitje čuti prvi in drugi predmet, čuti oba predmeta, toda razmerja med njima zaradi tega še ne čuti. Če sodba o tem razmerju ne bi bila nič drugega kakor zaznava in bi izvirala samo iz predmeta, bi se v svojih sodbah nikoli ne motili, kajti to, da čutim, kar čutim, ni nikdar resnično. Zakaj se tedaj motim glede razmerja med onima dvema palicama, zlasti če nista paralelni? Zakaj pravim, na primer, da je mala palica trikrat manjša od velike, dasi je v resnici štirikrat? Zakaj ni podoba, kar zaznava v bistvu je, skladna z modelom, se pravi s predmetom? Zato, ker sem pri sodbi aktiven, ker je operacija, ki primerja, napačna in ker moj razum, ki razmerja presoja, meša svoje zmote v resnico zaznav, ki ne kažejo drugega kot predmete kot take.

Pridenite k temu še en pomislek, ki vas bo gotovo nekoliko presenetil, če ga boste pretehtali: namreč, če bi bil človek pri uporabi svojih čutov docela trpen, ne bi bilo med njimi nobene komunikacije; nemogoče bi bilo spoznati, da sta telo, ki ga otipljemo, in predmet, ki ga vidimo, eno in isto. Ali sploh ne bi nikdar nič čutili razen samih sebe ali pa bi za nas bilo pet substanc, zaznavnih s čuti, in nobenega sredstva ne bi imeli, da bi se mogli preveriti o njihovi identičnosti. Dajte tej moči mojega duha, ki sopolstavlja in primerja moje zaznave, kakršno ime hočete, imenujte jo pozornost, mišljenje, razglabljanje, resnično ostane, da je v meni, ne pa v stvareh, in da sem jaz tisti, ki jo proizvajam, čeprav jo proizvajam samo spričo vtisov, ki jih delajo name predmeti. Čutenje ali nečutenje ni odvisno od mene, toda raziskovati bolj ali manj to, kar čutim, je v moji oblasti.

Nisem torej samo čutno in trpno bitje, temveč sem bitje, ki je tvorno in umno; in filozofija naj trdi, kar hoče, jaz se drznem zahtevati zase častno pravico do mišljenja. Vem samo, da je resnica v stvareh in ne v duhu, ki sodi o njih; in čim manj svojega pridajam svojim sodbam, tembolj se bom približal resnici: tako je moje pravilo, prepuščati se bolj čutom kakor razumu, potrjeno po razumu samem. Ko sem tako rekoč prišel na varno v samem sebi, se pričnem razgledovati izven sebe in se z neko zono vidim vrženega, izgubljenega v tem ogromnem vesoljstvu in kakor utopljenega v neizmernosti bitij, ne da bi vedel, kaj so sama zase, kaj so drugo do

¹ Poročila gospoda de la Condamine nam pripovedujejo o ljudstvu, ki ni znalo šteti dalje kot do treh. Toda ljudje, ki so tvorili to ljudstvo, so imeli roke in so gotovo večkrat opazili svoje prste, ne da bi znali šteti do pet.

drugega in kaj v razmerju do mene; in prvi predmet, ki ga imam za primerjanje z njimi na razpolago, sem jaz sam.

Vse, kar zaznam s čuti, je snov in vsa bistvena svojstva snovi izvajam iz onih čutno zaznavnih lastnosti, zaradi katerih jo zaznam in ki so neločljivo zvezane z njo. Vidim jo zdaj gibajočo se, zdaj mirujočo², iz česar sklepam, da nista ne mirovanje ne gibanje bistvena zanjo in da je gibanje, ki je neka dejavnost, nujno učinek nekega povoda, ki mora biti izločen, da nastane mirovanje. Kadar torej nič ne vpliva na snov, se le-ta ne giblje; in ravno zaradi tega, ker je prav tako na razpolago za mirovanje kakor za gibanje, mora biti njeno naravno stanje – mirovanje.

V telesih razlikujem dve vrsti gibanja, in sicer posredovano gibanje in svojevoljno ali hoteno gibanje. Pri prvem je gibajoči vzrok tuj telesu, ki se giblje, pri drugem pa je v njem samem. Iz tega še ne bom sklepal, da je na primer gibanje v uri samovoljno; zakaj če ne bi na vzmet vplivalo nič, kar ji je tuje, se sploh ne bi skušala sprožiti in ne bi vlekla za verigo. Iz istega vzroka tudi ne bom priznal samovoljnosti tekočinam in niti ne ognju, ki povzroča njih tekočnost³.

Vprašali me boste, ali je gibanje živali samovoljno. Porečem vam, da tega ne vem, da pa analogija govori za pritrdilen odgovor. Vprašali me boste tudi, odkod vem, da sploh je samovoljno gibanje. Porečem vam, da vem zanj, ker ga čutim. Če hočem zganiti z roko, zganem, ne da bi to gibanje imelo kakšen drug neposreden vzrok, razen moje volje. Zaman je vse dokazovanje, da bi se v meni ta občutek izgubil; močnejši je od vsake razvidnosti. Bilo bi tako, kakor hoteti mi dokazati, da ne eksistiram.

Če ne bi bilo v človeških dejanjih in sploh v ničemer, kar se godi na zemlji, nobene samohotnosti, bi nam bilo samo še teže predstavljati si prvi vzrok slehernega gibanja. Jaz vsaj sem docela preverjen, da je naravno stanje snovi mirovanje in da sama po sebi nima nobene moči za dejavnost; in če vidim kakšno gibajočo se telo, takoj sodim, ali da je to živo telo ali pa da je svoje gibanje prejelo. Moj duh zavrača vsako misel o neorganizirani snovi, ki naj bi se gibala sama od sebe ali ki bi bila dejavna sama od sebe.

Stvar pa je ta, da je vse vidno vesoljstvo – snov, razkropljena in mrtva snov⁴, ki v svoji celoti nima nič združujočega, nič organiziranega, nič podobnega skupni čutnosti živega telesa. Zakaj gotovo je, da se mi, ki smo deli, tudi ne čutimo zvezane s celoto. In to vesoljstvo se giblje in v njegovem urejenem, istovrstnem in trajnim zakonom podrejenem gibanju ni niti trohice tiste svobode, ki se kaže v samovoljnem gibanju človeka in živali. Svet torej ni velika žival, ki se giblje sama od sebe. Potemtakem mora imeti to gibanje nekak vzrok, ki je svetu tuj in ki ga jaz ne vidim; toda notranje prepričanje mi dela ta vzrok tako otipljiv, da ne morem gledati, kako se sonce vrti, ne da bi si predstavljal neko moč, ki ga žene, in če pomislim, kako se suče zemlja, se mi zdi, da čutim neko roko, ki jo poganja.

Ali bi bil kaj na boljšem, če bi priznal neke splošne zakone, ki jim ne bi videl

² To mirovanje je, če hočete, tudi samo relativno; ker pa pri gibanju lahko opazimo različne stopnje, lahko dobimo zelo jasno predstavo o eni izmed obeh skrajnih točk, namreč o mirovanju; in ta predstava je tako popolna, da radi štejem za absolutno mirovanje celo tisto, ki je samo relativno. Ni torej res, da je gibanje bistveno svojstvo snovi, če pa si jo lahko mislimo mirujočo.

³ Kemiki so mnenja, da flogiston ali ognjena snov tako dolgo prebiva raztresena, nepremična in latentna v spojinah, ki jo vsebujejo, dokler je popolnoma neodvisni vzroki ne sprostite, združijo, razgibljejo in ne spremene v ogenj.

⁴ V rokopisu ni opombe, ki jo citiram po slovenskem prevodu: Zelo sem se trudil, da bi si zamislil živo molekulo; vendar se mi ni posrečilo. Ideja o materiji, ki občuti, ne da bi imela čute, mi je nerazumljiva in protislovnna. Da bi si lahko to idejo osvojili ali jo zavrgli, bi jo morali prej razumeti; odkrito moram priznati, da nimam te sreče.

bistvenih odnosov do snovi? Ti zakoni, ki niso resnične bitnosti ne substance, morajo imeti nekakšno drugo osnovo, ki mi je neznan. Izkustvo in opazovanje sta nas privedla do spoznanja zakonov gibanja; ti zakoni opredeljujejo učinke, ne da bi pokazali vzroke; zato še nikakor ne zadostujejo za razlago svetovnega sestava in vesoljnega krogotoka. Descartes je zgradil nebo in zemljo iz kock, ni pa mogel dati tem kockam prvega sunka niti ni mogel sprostiti svoje sredobežne sile drugače, kakor s pomočjo rotacije. Newton je odkril zakon o privlačnosti; toda privlačnost sama bi kmalu spremenila vesoljstvo v negibno gmoto: če je hotel spraviti nebeška telesa na njihovih krivuljah v tek, bi moral temu zakonu dodati še odbojno silo. Descartes naj nam pove, kateri fizikalni zakon je pognal njegove vrtavke, in Newton naj nam pokaže roko, ki je vrgla planete na tangente njihovih tirov.

Prvih vzrokov gibanja ni iskati v snovi. Snov sprejema gibanje in ga oddaja, a ga ne proizvaja. Čimbolj opazujem akcijo in reakcijo naravnih sil, ki učinkujejo druga na drugo, tem bolj vidim, da je treba zmeraj postopoma od učinka do učinka prodirati k neki volji kot prvemu vzroku; zakaj predstavljati si verigo vzrokov v neskončnost, se pravi, sploh si ne predstavljati vzroka. Skratka, vsako gibanje, ki ne izhaja iz kakšnega drugega, more izhajati samo iz kakšnega samovoljnega, hotenega dejanja. Skratka, neoživljena telesa delujejo samo z gibanjem in brez volje ni resnične dejavnosti. To je moje prvo načelo. Zato verujem, da giblje vesoljstvo in oživlja naravo neka volja. To je moja prva dogma ali prvi stavek moje veroizpovedi.

Kako izvaja volja fizična in telesna dejanja? O tem ne vem ničesar, toda da jih, vidim pri samem sebi. Če hočem kaj storiti, storim; če hočem premakniti svoje telo, se premakne; da pa bi se neoživljeno in mirujoče telo premaknilo samo od sebe ali da bi povzročilo gibanje, tega ni mogoče pojmiti in je brez primera. Voljo poznam po njenih dejanjih, ne po njeni naravi. To voljo poznam kot gibajoči vzrok; ali – pojmiti snov kot proizvajalko gibanja, se očitno pravi pojmiti učinek brez vzroka, se pravi pojmiti prazen nič.

Spoznati, kako moja volja giblje moje telo, mi je prav tako malo mogoče, kakor spoznati, kako zaznave delujejo na mojo dušo. Niti tega ne vem, zakaj se je zdela nekaterim ena izmed obeh skrivnosti bolj razložljiva kakor druga. Za svojo osebo moram priznati, da se mi zdi, bodisi v aktivnem bodisi v pasivnem stanju popolnoma nepojmljivo, kako se obe substanci stikata. Zelo čudno je, da nekateri izhajajo ravno iz te nepojmljivosti in da zaradi nje mešajo obe substanci, kakor da bi se dalo delovanje dveh tako različnih narav bolje razložiti v subjektu kakor v dveh.

Dogma, ki sem jo ravnokar izgovoril, je nejasna, priznam, toda naposled ima vendarle svoj smisel in ne vsebuje ničesar, kar bi se upiralo razumu ali opazovanju; ali je to mogoče reči o materializmu? Ali ni jasno, da bi bilo gibanje neločljivo od snovi, če bi bilo bistveno zanjo, da bi ga bilo v nji zmeraj enako in v vsakem delu snovi isto? Bilo bi neprenosno, ne bi se moglo ne stopnjevati ne zmanjšati in človek bi si mirujoče snovi sploh ne mogel misliti. Kdor mi pravi, da gibanje zanjo ni bistveno, temveč nujno, me hoče odpraviti z besedami, ki bi jih bilo lažje ovreči, če bi imele več smisla. Zakaj gibanje v snovi nastaja iz nje same in ji je torej bistveno, ali pa izhaja iz kakšnega tujega vzroka in ni nujno zanjo, razen toliko, kolikor gibajoči vzrok učinkuje nanjo; in tako smo spet pri prvotni težkoči

Iz splošnih in abstraktnih idej izvirajo največje človeške zmote; metafizično narečje še ni pomoglo odkriti niti ene resnice, pač pa je napolnilo filozofijo z nesmisli, ki se jih sramuješ, kakor hitro oskubeš z njih velike besede. Povejte mi, prijatelj, ali se vaš duh res obogati s kakšno resnično idejo, če vam govore o neki slepi sili, ki da je razlita po vsej naravi? Ljudje mislijo, da nejasne besede, kakor *vesoljna sila* in *nujno gibanje*, res kaj povedo, pa ne povedo nič. Ideja gibanja ni nič

drugega kakor ideja prehajanja s kraja na kraj; ni ga gibanja brez smeri; kajti neko posamezno bitje se ne more gibati hkratu v vse smeri. V katero smer se torej snov nujno mora gibati? Ali ima vsa snov v telesih neko skupno gibanje ali se giblje vsak atom po svoje? Po prvi predstavi tvori vse vesoljstvo eno samo trdno in nedeljivo gmoto; po drugi ne bi bilo drugega kakor nekakšen raztresen in brezzvezen fluid, v katerem ne bi bilo nikdar mogoče, da bi se dva atoma združila. V kakšno smer naj bi se ono skupno gibanje snovi vršilo? V ravni črti ali v krogu, navzgor, navzdol, na desno ali na levo? Če pa ima vsak molekul v snovi svojo smer, kakšni naj bi bili vzroki vseh teh smeri in vseh teh različnosti.

*

Rokopis so našli v zapuščini Josipa Vidmarja v NUK-u leta 1994. Sprva smo ugotavljali, kdaj je nastal, nato pa kdo je pravzaprav avtor. Ko sem primerjala način zapisa (rokopis sem primerjala s pismi Karmeli Kosovel 1927–29 in našla jezikovne posebnosti, npr. hkratu), sem ugotovila, da je prevod iz predvojnih časov in ga lahko umestimo konec dvajsetih let pred Kulturni problem slovenstva. Tudi tematika nas napeljuje v ta čas, kajti tedaj se je precej polemiziralo o vplivu svetovnega nazora na umetniško ustvarjanje, kjer je Vidmar zagovarjal umetniško avtonomnost in neodvisnost, verjetno tudi na osnovi Vikarjeve veroizpovedi.

Da gre za Rousseaujev prevod, je odkrila Marija Javoršek, ko je besedilo lektorirala.

Če primerjamo današnjo slovensko izdajo Rousseaujevega Emila (Ljubljana 1959), potem sega Vidmarjev prevod od 103. strani (zadnji odstavek) do 117. strani (konec je sredi odstavka, po slovenski izdaji s stavkom, ki se konča z vprašajem). Vprašanje je tudi, po kateri izdaji je Vidmar delal prevod, kajti vsa knjižnica in literarna zapuščina izpred 2. svetovne vojne je bila uničena, najprej od Italijanov, nato Nemcev, ohranili so se samo tisti papirji in listine, ki jih je hranila Vidmarjeva sestra Ivana Skrbinšek. Nikoli ne bomo izvedeli, zakaj je Vidmar delo prevajal, pa tudi ne, zakaj je prenehal s prevodom sredi odstavka.